Shri Raghunatha Temple MSS. Library,
JAMMU

४२ ६४

No. २६ग-१ F-81

Title अर्थालङ्कारः

Author

Extent ४० पत्र Age

Subject अलङ्कारशास्त्र

नं २६

अथ स्वर्णालंकार आरंभः

नं. ७६.

अ. लं.
१

ॐ श्रीगणेशाय नमः अथार्थालंकाराः अथोपमा
यत्र सादृश्यलक्ष्मीरुल्लसति द्वयोः हंसीव कृष्ण ते
कीर्त्तिः स्वर्गंगामवगाहते १ अत्र हंसीकीर्त्तिः स्व
र्गंगावगाहनमिव शब्दः चैत्युपमानोपमेयसाधा
रणधर्मोपमावाचकानां चतुर्णामप्युपादानात्पू
र्णोपमा वर्ण्योपमानधर्माणामुपमावाचक
स्य च एकद्वित्र्यनुपादानैर्भिन्नालुप्तोपमाष्टधा
२ वाचकलुप्ता १ धर्मलुप्ता २ धर्मवाचकलु०
३ वाचकोपमेयलु० ४ वाचकोमानलु० ५ उपमा व
नलुप्ता ६ धर्मोपमानलुप्ता २ धर्मोपमानवा

१

चकलङ्ग्ना ८ तेत्रक्रमेरागोद्दाहरयं नाडिङ्कौरी दु
नत्यास्याकरंनीदशोर्मम कांत्यास्मरवपू
यंतीदस्तान्त्वीरहोमया १ यत्तयामेलतंतत्र
लाभो मेयमतदूते: तदेनकाकतालीयमवि
नार्किनसंभवं ४ अत्रतडिद्विकोरीतीव शव
स्यसमस्तैतोणवाचककलङ्ग्ना १ कांत्येडुतल्यो
स्योदिवक्रव्येतदग्रहराणकुर्मलङ्ग्ना २ कर्पूरमि
वाचरत्नीत्यावाराच्यकक्विपइवशाटेनस हलोवा
त्रपनयोरातेदालमकतयाकर्पूरंतीतितेधर्मा पूर्
हाद्वधर्मवाचकलङ्ग्ना ३ स्वात्मनेतंस्मरवपूमि

वाचयंतीति स्यात्मन उपमेयस्य सहोपमावाचके भ
नानुपादाना द्वाचकोपमेयलुप्ता ४ काकतालीमि
त्यत्र काकताल शब्दौ तत्समवेत क्रियावाचितौ ते
न काकागमनमिव तालपतनमिव काकतालं १३
भयत्रोपमेयं सर्वस्य कुचिन्मन्नं तैवेव र हसितं त्वचञ
कस्यात्तेनेन सस्य तया मेलनं काकताल समागमा
सममिति फलितं अत्रोपमानस्य काकताल समाग
मस्य वाचकस्य चैव शब्दस्याग्रहणा दुपमेयस्य
मेलनस्याविता किं न सम्भवत्वस्य च धर्मस्याग्रहणा
द्वाचकोपमानलुप्ता ५ पुनः काकतालमिव काक

द्वितीय

तालीयमितिँस्मिन्निवार्थेसमासेसमासाच्चतद्धि
तयाद्धितलुप्ता ४: तथाचपत्तनदलितंनालफले
यथाकाकेनोपभुक्तं तथारहोदप्रतिनष्ठाभितइ
दयासामग्रीपभुक्तेत्यर्थः फलानिस्वस्त्राप्पि
वितर्किनस भवत्वस्य धर्मस्य रतिलाभस्य चवा
चकेय स्येयादेशारूप ५ स्यच लुप्तमारणत्वाभ
त्काकक्तत नालफलोपभोगारूपस्य चोपमान
स्याग्रहणाद्धुपमानलुप्ता ६ आवृत्ताकित्तसभ
वमितिधर्मानुपादानेपंचम्येवधर्मोपमानवाच
कलुप्ता ७ वस्त्रीचधर्मोपमानलुप्तासंपद्यतइति

3

अ॰लं॰

२ सूक्ष्मदृशा बोध्यं उपमानोपमेयत्वं यदेकस्यै
व वस्तुनः इंदुरिंदुरिव श्रीमानित्यादौ तदनन्व
यः ५ अत्र स्वस्य स्वेन सादृश्यासंभवादन्यसा
दृश्याभावद्योतनं तदानतिरूपमवित्तात्पर्यं प
र्यायेण द्वयोस्तच्चेदुपमेयोपमानता धर्मो
र्थ इव पूर्णश्रीरर्थो धर्म इव त्वयि ६ प्रतीप
मुपमानस्योपमेयत्वप्रकल्पनं त्वल्लोचनस
मं पद्मं त्वद्वक्त्रसदृशो विधुः ७ अन्योपमेयला
भेन वर्ण्यस्यानादरश्च तत् अलं गर्वेण ते वक्त्र
कान्त्या चंद्रोपि तादृशः ८ वर्ण्योपमानलाभेन

तयान्यस्याप्यनादरः कः क्रौर्यदर्पस्ते मृत्यो
स्त्वयोक्ते सन्ति हि स्त्रियः ९ वर्ण्योपमेनान्यस्यो
पमायत्रानिष्पत्तिश्च प्रतत् तथाप्यवासे
मुग्धापति तन्मुखाभं किलाम्बुजं १० प्रतीपमु
पमानस्य कैमर्थ्यमपि मन्वते दृष्टं चेद्वदनं ता
न्तस्याः किं पद्मेन किमिन्दुना ११ विषय्यभे
दताद्रूप्यरञ्जनाविषयस्य यत् रूपकं तत्त्रि
धाधिक्यन्यूनत्वानुभयोक्तिभिः १२ विष
य्यस्योपमेयस्य विषयिरूपोपमानेनाभेदस्ता
द्रूप्येण वा रञ्जनं रूपवत्करणं रूपकं एवं रूप

प्र.लं.
८

कंचिद्विधंअभेदरूपकंताद्रूप्यकंचन्यत्प्रत्ये
कंत्रिविधंप्रसिद्धाविषयिणोऽधिकोक्त्या
न्यूनत्वेनानुभयोक्त्याचेति तत्रोदाहरणक
मेवपरीत्यनोदाहरणानि अयंहि धूर्जटिः
साक्षाद्येनदग्धाःपुरःक्षणात् अयमास्ते
विनाशंभुस्तार्तीयीकंविलोचनं शंभुर्वि
श्रमवत्वचेत्वीकृत्यसमहास्थित इत्यभेद
रूपकाणि अत्रताद्रूप्यरू: अस्यामुखें
दुनालब्धेनेत्रानंदेकिमिंदुना साध्वीसमपा
मालक्ष्मीरसुरोद्गिता अयंकलंकिनभेन्दु
धोसाग

न्मुखं वंक्रोत्तिरिष्यते १५ परिणामः क्रि
या यस्मिन् विषयी विषयात्मना प्रसन्नेन दृग
ब्जेन वीक्षितो मदिरेक्षणा १६ मयूरव्यंस
कादिसमासाश्रयणेनोत्तरपदस्थपानेन्या
दृङ्गस्य वीक्षणो पयोगित्वं निवक्तव्यं हृदृगा
त्मतापतिपत्तप्रानसंभवतीति परिणामः
बहुभिर्बहुधोल्लेखादेकस्योल्लेख इष्यते
स्त्री- स्त्रीभिः कामोर्थिभिः स्वर्द्रुः कालः शत्रुभि
रेहितः १७ एकेन बहुधोल्लेखेप्यसौ विष
यभेदतः गुरुर्वचस्यर्जुनो यकीर्त्तौ भीष्मः

भ्रा·लं· घारास्मते १८ स्यात्स्मृतिभ्रांतिसंदेहैस्तदंकालंकृ
५ तित्रयं पंकजंपश्यतः कांतामुखंमेगाहतेमनः
१९ अयंप्रमत्तमधुपस्तन्मुखंवेत्तिपंकजं।
पंकजंवासुधांशुर्वेत्यस्माकंतुननिर्णयः
२० शुद्धापन्हुतिरन्यस्यारोपार्थोधर्मनिह्नवः
सु= नायंसुधांशुः किंतर्हिव्योमगंगासरोरुहं
२१ स एवयुक्तिपूर्वश्चेदुच्यतेहेत्वपन्हुतिः
नेंदुस्तीव्रोननिश्यर्कः सिंधोरौर्वोयमुत्थितः
२२ अन्यत्रतस्यारोपार्थः पर्यस्तापन्हुति।
स्तुसः नायंसुधांशुः किंतर्हिसुधांशुः प्रेय।

५

सीमरवं २३ भ्रांन्तापन्हुतिरन्यस्यशंका
यांभ्रांतिवाररो नापवन्हौनिसोन्कं पंज्वरः
किंनसखिवस्मरः २४ छेकापन्हुतिरन्यस्य
शंकानस्तथ्यानिन्हवे प्रजल्पवृमन्यस्येल
ग्नः कांतः किंनहिनूपरः २५ कैतवापन्हुति
र्व्यक्तौ व्याजाद्यैर्निन्हुत्तेः पदैः निर्यांत्तिस्मर
नाराचाः कैतंवान्नाहकुपानकैमवान् २६ संभा
वर्नस्यादुत्प्रेक्षावस्तुनुफलान्यना उक्तानु हे
त्कास्यस्याद्यात्रसिद्धासिद्धास्पदैपरैः २७ अ
न्यधर्मसंबंधनिमित्तेनान्यस्यान्यात्मतासंभा

6

अ॰ लं॰
६

वनमुत्प्रेक्षा साऽपि द्विधा कस्यचिद्वस्तुनो वस्त्वं
तरात्मना संभावनं वस्तूत्प्रेक्षा सैव स्वरूपो
त्प्रेक्षा ॥ हेतोर्हेतुतया संभावनं हेतूत्प्रे
क्षा ॥ फलस्य फलतया संभावनं फलो
त्प्रेक्षा ॥ तत्राद्या वस्तूत्प्रेक्षा द्विधा उक्तवि
षयानुक्तविषया चेति परे हेतुफलोत्प्रे
क्षे अपि प्रत्येकं द्विविधे सिद्धविषये ऽसि
द्धविषये चेति ॥ तत्रोदाहरणं क्रमात् ॥
धूमस्तोमं तमः शंके कोकीविरहशुष्मणां
लंपतीव तमोऽगाति वर्षतीवांजनं नभः ॥ २८

प्रत्यग्रदोषे विस्तर नमसौ नैलहस्ति-
रोधकत्वादिधर्मसंबंधेनगम्यमानेनानि-
मित्तेन तस्य च: प्रियविघटितस्य वदेशस्था-
कोकांगना हृद्गत प्रज्वलितव्याधिरहानलधू-
मस्तोमत्वसंभावनस्वरूपोत्प्रेक्षा नमसो वि-
षयस्योपादानादुक्तविषया त्र मोत्पाद-
तस्य चरोद्गता खिलवस्तुसांद्रमलिनी-
करणानिमित्तेन नभः कर्तृकलेपनता-
दात्म्योत्प्रेक्षा नभः कर्तृकांजनवर्षणता-
दात्म्योत्प्रेक्षा चानुक्तविषया वस्तूत्प्रेक्ष

7

अ·लं· रक्तं नवांह्रियुगलं भुवि विविक्तैः परागध्रुवं न
७ न्मुखाभेच्छयानूनं पद्मैर्वैरायते श्रावो २९
चरणयोः सहजो रागो विद्रुमपरागमहेतुर्हेतु
त्वेन संभावितामिति हेतूत्प्रेक्षा विद्रुमपरागस्य
च विषयस्य सत्वात्सिद्धविषया चेद्रूपद्म
विरोधे सहजेकांता मुखकांतिकामना हेतु अ
रस्तिनीचहेतुत्वेन संभावितेत्यसिद्धविषया
हेतूत्प्रेक्षा मध्यः किंकुचयोर्दृष्ट्येव कृद्धः कन
कदामाभिः प्रायो भ्रुवत्त्वत्स्तनैकांप्राप्तुं तोये
तपस्यति ३० अत्रस्वाभाविकामध्यकार्श्य

कक्कुच घृतैः कनकदामवद्धत्वेनाध्यवसित
वलित्रयप्रगलितात्फलत्वोत्प्रेक्षणमासिद्ध वि
षयाफलोत्प्रेक्षाजलजस्यजलेननिजावास्थि
त्यैरूदवासत्वपरत्वेनाध्यवसितायाः कांताः
पदसायुज्यप्राप्तिर्न फलमितिनिरवद्यष्याया प्र
मानाया रूलस्याः फलत्वेनोत्प्रेक्षणमसिद्ध
विषया फलोत्प्रेक्षा रूपकातिशयोक्तिः
स्यान्निगीर्याध्यवसानतः पश्यनीलोत्प
लद्वंद्वान्निःसरंतिशिताःशराः ३१ विषय
स्याविषयिणा वेनैव ग्रहणानिगरणंतत्पूर्व

अ॰ लं॰
८

कं विषयस्य विषयिरूपत्ताध्यवसानं रूपकां
तिशयोक्तिः यथा नीलोत्पलशरत्पादाभ्या
लोचनयोः कटाक्षाराणां च निर्गमरूपरूपकं
तद्रूपत्ताध्यवसानं यथ पञ्च निगर्भविसे
कतोपन्हवामता त्वत्क्रुकिं कुरुध्यासरा
त्वत्प्रात्ताः पश्यन्ति नाविशे इर त्वत्क्रु
क्तिमा भुयमिवास्तामित्यतिशयोक्तिः
चंद्रमंडलस्थमम त्वनभवतीत्य पञ्चति
गर्भत्वे भेदकातिशयोक्तिः स्यात्तस्यै
वान्यत्ववर्णनं अन्यदेवास्यगाम्भीर्य

८

मन्यष्टूर्यं महीपतेः ३३ संवं यानिशयोक्तिः स्याद्योगे योगकल्पनं सौधाग्रारिणस्य स्यास्य स्पृशान्तिविधुमंडलं ३४ योगेप्यायोग संबंधो तिशयोक्तिरितीर्यते त्वयि दातरि राजेन्द्र स्वर्दुमान्नाद्रियामहे ३५ मक्रमातिशयोक्तिः स्यात्सहत्वे हेतुकार्ययोः आलिंगन्ति समं देव ज्यांशरांश्चपराधुते ३६ ज्यांधृतं चांभुवं च चपलातिशयोक्तिरतु कार्ये हेतुप्रसक्तिजे यास्यामीत्युदिते तन्व्यावलयो भवदूर्मिका ३७ संभा

9

अ॰ लं॰
९

विनाविरहेरणकापर्यवशात् अत्यंतताम्निश
योक्तिस्तत्योर्वापर्ययव्यतिक्रमे अग्रेमानो
गतः पश्चादनुनीताप्रियेवरागसा ३८ एताः
स्तिस्त्रोपि श्राव्यो न्यायः कार्यश्रोप्युप्रत्याय
नार्थाः करार्यतनामिन रथांवाधर्मैकांत
त्वयोगिता संकुचंतिसरोजानि स्वैरिणी
वदनानि च ३९ त्वदंगमार्दवे दृष्टेकस्यचि
त्तेनभासते मालतीशशभृल्लेखाकदली
नांकठोरता ४॰ प्रस्तुतानामप्रस्तुतानांवा
गुणक्रियारूपैकधर्मान्वयस्तुल्ययोगि

स्ता

तात्तत्प्रस्तुतचंद्रोदयकालीनतयावर्णनं

नंतस्तो ज्जानांप्रकाशभीरुत्वैरिणीमुख

स्वानांचसंकोचरूपैकक्रियावर्णनप्र

स्तुततुल्ययोगिता उत्तरत्वमलोकेन्नापि

कासौकमार्यवर्णनेप्रस्तुतेऽवर्णनीय

मालत्यादीनांकाठिन्यरूपैकगुणान्व

योऽप्रस्तुततुल्ययोगिता हिताहितेवृत्ति

तौल्यस्यात्ययरातुल्ययोगिता प्रदीयते

राम्हतिर्मित्रभावयोस्त्वया ४१ परोक्ते

त्याम्हतिर्विम्हतिःपराम्हतिः परभवक्षे

10

अ॰ लं॰
१०

गुणोत्कृष्टैः समीकृत्य वचोन्या तुल्ययोगि
ता लोकपालो यमः पाशी श्रीदः शक्रो भवान्
पि ४२ वदन्ति वर्ण्यावर्ण्यानां धर्मैक्यं दीपकं
बुधाः मदेन भाति कलभः प्रतापेन महीप
तिः ४३ त्रिविधं दीपकावृत्तौ भवेदावृत्तिदी
पकं वर्षत्यम्बुदमालेयं वर्षत्येषा च शर्वरी
४४ उन्मीलन्ति कदम्बानि स्फुटन्ति कुटजो
द्गमाः माद्यन्ति चातकास्तृप्ता माद्यन्ति च शि
खावलाः ४५ दीपकस्यानेको प्रकारा आवृत्त
या दीपस्थानीयस्य पदस्यार्थस्योभयोर्वा

त्ति

हृत्तोऽत्रिविधं दीपकं वर्षव र्षमिवाचरत्तीत्य
र्थः वाक्ययोरेकसामान्ये प्रतिवस्तूपमा म
ता तापेन भ्राजते सूरः शूर श्चापेन राज
ते ४८ उपमानोपमेयवाक्ययोरेकः सा
धारणो धर्मः पृथग्दिः र्दिश्यते चेत्तदा प्रति
वस्तूपमा प्रतिवस्तु प्रतिवाक्यार्थमुपमा
समान धर्मोऽस्यामितिनिरुक्तेः चेद्बिंब प्रति
विंबत्व दृष्टान्तस्तदलंकृतिः त्वमेव कीर्त्तिमा
न् राजन्विधुरेव हि कान्तिमान् ४९ वाक्या
र्थयोः सदृशयोरैक्यारोपो निदर्शना या

अ॰लं॰ दान्तः सौम्यत्वात्सेयं हसौंदोरकलंकता ४८
२२ अत्रोपमानोपमेयवाक्यार्थयोर्यत्तद्भ्यामे
क्यारोपः पदार्थवृत्तिमप्येके वदंत्यन्यानि
दर्शनां त्वन्नेत्रयुगलं धत्ते लीलां लीलांबुज-
जन्मनोः ४९ अत्र नेत्रयुगले नीलांबुजा
गतलीलापदार्थारोपान्निदर्शना अपरां
बोधनं प्राहुः क्रियया सदसदर्थयोः नश्ये
द्राजविरोधीति द्वीरां चंद्रोदये तमः ५०
उदयन्नेव सविता पद्मेष्वर्पयति श्रियं वि
भावयन्समृद्धीनां फलं सुहृदनुग्रह ५१

व्यतिरेको विशेषश्चेदुपमानोपमेययोः
शैलाइवोन्नताः संतः किंतु प्रकृतिकोमलाः
५२ सहोक्तिः सहभावश्चेद्भासते जनरंज
नः दिगन्तमगमत्तस्य कीर्त्तिः प्रत्यर्थि
भिः सह ५३ विनोक्तिश्चेद्विनाकिंचित्प्र
स्तुतं हीनमुच्यते विद्या हृद्यापि सावद्या वि
ना विनयसंपदं ५४ त्वेत्किंचिद्विनारम्यं
विनोक्तिः सापि कथ्यते विना खलैर्विभा
त्येषा राजेन्द्र भवतः सभा ५५ समासोक्ति
परिस्फूर्तिः प्रस्तुतेऽप्रस्तुतस्य यत् अय

15

म.लं. मैंद्रीमुखं पश्य रक्तश्चुंबति चंद्रमाः ॥ ५६ ॥ य
२२ त्रप्रस्तुतवृत्तांतेवर्ण्यमाने विशेषणसाम्यव
लादप्रस्तुतवृत्तांतस्यापि परिस्फूर्त्तिः तत्र स
मासोक्तिरलंकारः यथात्रैव चंद्रोदयव
र्ण्यमाने मुखशब्दस्य प्रारंभवदनसाधा
रणाया रक्तशब्दस्यानुरागकामुकसपण्या
च्चुंबतीत्यस्य च प्रस्तुतेसंबंधमात्रपरस्या
पि शक्त्या पर्यंतिरस्कृतत्वाच्चंद्रशब्दगत पुं
लिंगेनेंद्रीशब्दगतस्त्रीलिंगेन च नायकनायि
पादेंद्रसंबंधित्वेन तयो परस्पृशन्नप्रस्तुतवृत्ता

नादश्रस्तनवनितासक्तप्रकृ ययुर्नान्तः प्र
तीयते अलंकारः परिकरः साभिप्राये वि
शेषणे सुधांशुकलितोत्तंसस्तापं हरतु
वः शिवः ५७ साभिप्राये विशेष्ये तु भवे
त्परिकरांकुरः चतुर्णां पुरुषार्थानां दाता
देव श्चतुर्भुजः ५८ नानार्थसंश्रयः श्ले
षो वर्ण्यावर्ण्योभयाश्रयः सर्वदो माधवः
पायात्स योगं गामदीधरत् ५९ अब्जेन
त्वन्मुखं तुल्यं हरिणाहितसक्तिना उच्च
रद्भूरिकीलालः शुशुभे वाहिनीपतिः ६०

श्री· लं·
२३

प्रवृत्तविषयाणामप्रवृत्तविषयाणां वा प्र
भयविषयाणां वानेकार्थ्यद्वारा विन्या
सः प्रत्येकः सर्वदेव्यादीनाक्र माद्युदाहरण
तत्राद्येस्तत्पत्वेनाभो देवो प्रवृत्तौ द्वि
तीयकमलबद्धानुपमानन्तया द्वावप्यप्रवृ
त्तौ तृतीये संनाती: प्रवृत्तौ नसमञ्जरति
यत्राशिव पद्मे सर्वदा सदा उमा धवः पा
र्वतीपतिः गंगाधरो दुधारात्पर्वः विष्णु
पद्मे सर्वदेवं वरदा नामा धवो लक्ष्मीपतिः
यः गांधर्वी वराहः सन्नागं गरुड प्रतिबद्ध

स्मः सन्दपारे न्यपर्व्यः अव्रोनवंडेराक
मलेनच हरिराम हिन्न सांकेना मरगांक
त्वात् हरिरामावि स्कनाम्नाहितासक्ति र्य
त्रत्नसदाप त्रसहहतत्वात् वाहिनी
पतिः सेनानी नदीपतिरस्ताक्ष उद्वरङ्
रिकीलालः युधिष्ठ स्वप्रहा रसास्व डु
काधिरः तरंगभागीरथि स्वल छुसलिल
प्र मेत्रमत्व प्रशासायामायवप्र
स्किनाभ्याया एकः हर्नीप्रोक्त नेघ्यो
न्यशाकान्तयाचते ६१ पत्रापकुलहूता

14

म्र॰ लं॰ २४

तवर्णनं सारूप्यादिसंबंधेन प्रकृतार्थाव
गतिपर्यवसायि तत्राप्रस्तुतप्रशंसालंका
रः १ यमेवाल्मीकिरुक्तवाने यथ्यात्रा प्रकृ
तवानक प्रशंसा प्रशंसनीयत्वेन प्रकृ
तेन तत्सरूपेदृद्दृयाज्ञानिवृत्तेमानीनि प
र्यवस्यति प्रस्तुतेन प्रस्तुतस्य द्योतने प्र
स्तुतांकुरः किं भृंगस्तन्या मालत्या के
तक्याः कंटकैकुच्या ६२ यत्र वाच्यत्तेन
प्रस्तुतेनान्यदभिमतं प्रस्तुतं द्योत्यते
तत्र प्रस्तुतांकुरालंकारः यथा त्रैवाभिय

नमेवसाकमुघानेविहरंतीका चिन्त्सौंदयीऽ
भिमानप्रालिनीभिर्गोपालभेन प्रस्तुतवा
चार्येन्नरूरजन परिवारदुःप्रघू ख्याया
परास्त्रियां विट सर्व स्वापहरदंगासंकल्पदुर्ल
भायां वेश्यायां वाक्टकसंकुलकेन्नकोऽ
समाया प्रवर्त्तमानां त्रियतममडुपालभन्ते
स्म पयां योल्कं ठगम्यस्यकचो भंगयन्त
राश्रयं नमस्तस्मै प्रतोयेनमुघाराकुऽ
व.स्कुचौ दर गम्यस्य विवादितस्य भं
ग्यं नरस्य विवादितद्रूपाद पिचारु तरस्या

15

प.ले. केनचिद्रूपेणाकथनं पर्यायोक्तालंकारः
२५ यथा भगवान्वासुदेवः स्वासाधारणरूपे
ण विवादितेनापि राहुवधूकुचवैयर्थ्यक
रत्वेन रूपान्तरेणाभिहितः पर्यायोक्त
न्तदप्याहुर्यद्व्याजेनेष्टसाधनं यामिचूत
लतांद्रष्टुं युवाभ्यामास्यतामिह ६४
अत्र नायिकया नायकं संयोज्य चूतलता
दर्शनव्याजेन निर्गच्छन्त्या सख्या तत्स्व
च्छन्दरूपेष्टसाधनं पर्यायोक्तं उक्तिर्व्याज
स्तुतिनिन्दास्तुतिभ्यां स्तुतिनिंदयोः कःस्व

हुनि विवेकस्ते पापिनोलयसेदिवं ६५ सा
धुहूतिपुनः साधुकर्त्रियं किमन्तः परं यन्म
दुर्यौविलूनासि दन्तैरपिनरवैरपि ६६
निंदयास्तुते: स्तुत्यावानिंदायावचनंव्याज
स्तुतेः उदाहरणंयथा गंगायामः विवेकोना
स्तीतिनिंदाव्याजेन स्तुतानिव त्यापिनोपि दि
वंनयसीतिस्तुतिस्तुत्वभाववर्णानाय्या ६८
त्याक्षुस्तुतिव्याजेननमवेंगन्तासि किंनरस्तु न
मेवेति भित्काहुती धर्मविरुद्धकारिणी मीति
निंदा निंदयानिंदयायाव्यक्ति व्याजनिंदेति गीय

16

अ.लं. ते विधेसतिंयो यस्तेआगेकमेवाहरच्छिरः ६७
२८ हरनिंदयाविषमादिपाकं संसारं प्रवर्त्तयतो
विधेर्निंदा आक्षेपः स्वयमुक्तस्यप्रतिषेधोवि
चारणात् ५ं ६सद्दर्शयात्मानम यवास्तिप्रिया
मुख ६८ निषेधाभासमाक्षेपंबुधाःकेचनं
मन्वते नाहंदूतीतनोस्तस्यास्तापःकाला
नलोपमः ६९ ननिषेधमात्रमाक्षेपः किं
यत्रानिषेधोबाधितःसन्नर्थान्तरपर्यवस्यन्कं
श्लो चिद्विशेषमाक्षिपतिसआक्षेपः यथाहदूतीत्युक्तौ
नाहंदूतीतिनिषेधोबाधितःसन्नाहमस्याः

वादिनीत्तिसत्यवादिन्वि पर्यवस्यन्निदानीमे
वागत्यत्वयाता, यकोञ्जीवनीयन्निविशेय
मादिपत्ति श्री वेपोन्योविघौ व्यक्ते प्रति
घेघेत्तिरोहिते गच्छगच्छासिचेन्कांत नवै
वस्याज्ञ निर्मम ३० अत्र गच्छेत्ति विधि
व्यक्तिः कांततां नव्य देशो निजजन्मोन्यपास्य
म्यत्तिरस्य चनान्मागा इति निषेधत्तिरोहि
तः अत्रोभास त्वेविरो यस्याविरो घो भास
इष्यते विनापित्तन्त्रि हारेणा वदोजैनव
हारिणो ३१ हारहित्तावपि हारिणोत्त्व

वि=

अ० लं० घाविति श्लेष स्थलको विरोधाभासः किंवा
१० वनावेला पिस्या को रसांका यजन्म वेतु
अपलावला रसासिजर जिछु स्ता छय
७२ रक्तिमः स्वाभाविकत्वेना विरोधः हे
नूलामसम ग्रत्वेका पीत्पातिश्वसामता
अस्वैरत्तीद्दएपकाठिनै जगज्जयात्तिमन्मथः
७३ जयत्येन्दु नामरत्वापांणा मिद्रुणादिगुडा
वेकल्पमसमग्रतं कार्यो त्पत्तिकल्पनीयाम
स्यात्र सत्यपे प्रति बंधके नरेंद्रानेवने
राजेन्द्रसात्यासि भुजंगमः ७४ नरेंद्राव

येवेयान्तपाश्च रवा सार्द्धात्कार्यजन्मा
कत्पपीस्याद्विभावना शंखाद्वीराग्नि
नादोय मुदेनिम हत्स्वत्तं ७५ शंखेक्लकंठ
स्वबीरागानादेन्च गीतस्याप्रवुसानं
विरुद्धात्कार्यसंपत्तिर्दृष्टाकाचिद्विभाव
ना धूतितां भृकुंरसाः तान्विहंतापयंति
मां ७६ कार्याकारजन्मापि दृष्टा
काचिद्विभावना यशःपयोधिरभवत्क
रकल्पतरोस्तव ७७ कार्यजानिविशेष
योक्तिःसति ७ फलकारसो हदिस्नेह

विं

अ॰ लं॰ त्वयोमामर्त्त्यस्मरदीपेज्वलत्यपि ७८ स्वे
१८ हस्ते तैलं सागरो अ संभवो र्थानिष्पत्तेरसंभ
वालववुरानि कोविदगोपपाशि शुकः शैलमु
त्पाटयेदिति ७८ विरुद्धाभिन्नदेशत्वं का
र्यहित्वोरसंगतिः विषजलधरैः पीतंमू
र्छिताः पथिकांगनाः ८० गरलंसलिलं
विषं अन्यत्र करणीयस्यतोन्यत्रकृ
तिरअसा अन्यत्रकर्तुं प्रवृत्तस्यतद्विरुद्ध
स्यकृति अस्ता ८१ अपारिजातांवसुधां
चिकीर्षन्द्यांतथाकृथाः गोत्रोद्धारप्रवृत्तो १८

पिगोत्रोद्भेदं उस्ताकरो ः ८२ अन्त्रशाक्रो
पालंभःह्रुसं प्राप्ति अपारिजात्परमपग
नशाश्रुह्णां पारिजातहीनंस्वगोत्राया मे
मरूद्वारः पातालाड्ह्रुणांगो त्रमपागमिरी
गामुद्भेदः स्वुरकुहने विषमंकार्यं न्ने
यथ घटनालकुरूपयोः केयांशिरोगम्
हरीकृताबानमदनज्वरः ८३ विरुद्ध
कार्यस्योत्पत्तिः स्वरविषमंमतं कौमुदी
प्रसरो घकलाश्यामानवकुपारिताका ८४
अनिसृस्यापवाग्निश्रुतार्दिस्तापर्यसमघर

19

स्त्र·लं· मात्र भव्या भार्याऽहि मञ्जूषा छ्स्था स्वस्तेन भ
१९ वित्तः ८५ समंस्या वशानं यत्र छयो रप्यनुरू
पयोः स्वानुरूपं कृतं स सहारयाकु च मंडले
८६ सारूप्यमपि कार्यस्य कारणो न सम्भवि
तुः नीचप्रवरा नालाद्भिमजल जायास्त वो
चिता ८७ विज्ञाति स्तु वत्स्वासि द्विर्यदर्पः
कर्तुं हृषसः युवार राला मोयप्रयालत्तेवा
रणार्थितः ८८ राजानमिभार्ष्ययानुसा
रंतं धारिसे वारिकैर्वीर्यमारा प्रातिनिर्मवाक
ष्ठ हरसा विप्रि वित्रजन्म पान्यो पि

रीत्तफलेछया नागंत्रिसंत्र स्त्रैलोक्याद्
पिलव्धुसमुत्पन्नानि ७९ आधिकंपुष्पु
ला धारादाधेयाधिकाववर्त्तानं ब्रह्मांडानि
जले यत्रतत्रमाणिनिनते गुणाः ८०. पुष्पा
धेया घदाधपर्या पंकजत्वं पिनन्मत्तांकि
यघाग्र लयत्रैते विश्रामं स्थानित्युराणक्ता
व ८१ अल्पं ठस्थूलमादाधेया घदाधा
रस्यस्थूलमत्ता मणिमालांगुलिकात्रेघक
रे जपवटायत्ते ८२ अन्योन्यं नामपत्र
स्याडुपकारः परस्पर ग्रियामाश्राशिना

कृ.ल. भान्ति प्राप्तीभानि त्रियामया ९३ विशो
२. षः स्व्यान्तमा ध्वान्तविनाप्पाद्येयवरान्निं ग
तोपि स्तर्षेशीपस्य स्तमः छिंदंति तत्कराः
९४ विशेषः सोपिय धेक वस्त्व नेकत्र व
र्तायति मंत्वहि: पराप श्वान्सर्वदिद्वपि
सेवसे ९५ किंचिदारंभतो प्राक वस्त्वं
तरस्त्वातिशयः सः त्वां पश्यता मयालब्धः
कल्पवृक्षादिरीदृशः ९६ सव्याघातो
न्यथाकारिता या कुरि क्रियेत्र चेत्र यैर्ज
गत्त्रीयते हरिनैरेव कुसुमायुधः ९७

सौ कार्येषु तानि वक्ष्याषि क्रियाकार्यविरो-
धिनी दृयाचेष्वल इति मध्यपरि त्याज्य
एव तो ९८ जेत्र यात्रान्कुर्वे नराज्ञायुवा
राजस्य बालत्वराज्य एवस्थापने हिन्दु ॥ कु=
त युवराजे नक्षत्र देवस हन यने हिन्दू क्रिय
ते गुरु फुः कारणा मालमध्या घदाप्राकृशा ॥
तकारणोः नयेन श्रीः श्रियात्यागमस्या
गोपाविपुलं यशः ९८ रहीनमुक्त करी
त्यार्थ श्रोणि एकावली मत्वा नेत्रेकरा
नवि श्रो नेकरो दोः स्तंभदो लितो ९०॥

2

अप्र-लं. दोःस्तंभौ जानुपर्यंतप्रलंबनमनोहरौ जाग्र-
२१ ततीरत्नकुठाराकारेन्दस्यमहीभुजः १
दीपकेकावलीयोगान्मोलादीपकमिवस्थि-
ते स्मरस्य हृदये तस्या स्तेन त्वयि सता स्थि-
तिः २ तेन हृदयेन उत्तरोत्तरमुत्कर्ष-
सार इत्यभिधीयते मधुरमधुत्तस्माद्धि-
धात्तस्याः कवेर्वचः ३ यस्यासंख्यक्रमे-
णैव क्रामिकाससमन्वयः शत्रुमित्रविप-
त्तिवृजयराज्यभंजय ४ पर्यायोवाविधि-
पर्यायेणैकस्यानेकसंश्रयः पदमुक्ता-

गत्वाचंद्रं कामिनीवल्लप्रभा ५ राकासिं
न्यस्तैकवापर्यायः सोपिसंमतः अधुना
पुलिनन्तत्र यत्र श्रोतः राजानि ६ परिवृ
त्तिर्विलिमयोन्मूलनामधिकयोर्मिथः
जगृहैकशारं डङ्काकुरद्धान्मारिशभि
यः ७ परिसमवापानिविश्यैकमेकस्मिन्न
मृत्युयत्रांगा स्नेहमयः प्रदीपे कुनस्यान्ते सु
नृत्तभुवा ८ विरोधेन्स्पवलयोर्विकल्पे वि=
टंकृतिर्यस्या सघः शिरांसि चापान्वानमा
पठमहीभिजः ९ बहूनांपुगपञ्जावभाजो

अ॰ लं॰ गुंफः समुच्चयः नश्यंति पश्चात्पश्यं-
२२ ति नश्यंति च भवद्द्विषाः १० अहमहमि-
कामाजामेककार्यान्वयोऽपि सः खलक-
पुत्रयोर्विद्या धनं च मदयत्यमु ११ क्रमि-
केकगतानान्तु गुंफः कारकदीपकं ग-
च्छत्यागच्छति पुनः पान्थः पश्यति पश्य-
ति १२ समाधिः कार्यसौकार्यं कमपरेणा-
न्तरसन्निधेः उत्कंठिता च तरुणी जगा-
मास्तं च भानुमान् १३ प्रत्यनीकं बला-
वतः शत्रोः पक्षे पराक्रमः जैत्रनेत्रानुगौ

कर्णौवृत्यल्लाभ्यामघःकृतौ १४ कैमुत्येना
र्थसंसिद्धिःकाव्यार्थापत्तिरिष्यते साजित
स्त्वन्मुखेनेंदुःकावार्त्तासरसीरुहां १५ सम
र्थनीयस्यार्थस्यकाव्यलिंगंसमर्थनं जिं
तोसिमंदकंदर्पमच्चित्तेस्ति त्रिलोचनः १६
उक्तिरर्थांतरन्यासः स्यात्सामान्यविशेष
योः हनुमानब्धिमतरद्दुष्करंकिंमहात्म
नां १७ गुणवद्वस्तुसंसर्गाद्याति स्वल्पोपि
गौरवं पुष्पमालानुषंगेणसूत्रंशिरसिधा
र्यते १८ यस्मिन्विशेषसामान्यविशेषाः

२७

अ॰ लं॰ सविकस्वरः सनाजिग्येमहांतोहिदुर्द्धर्षाः
२३ सागराइव १९ प्रौढोक्तिरुत्कर्षहेतौतद्धे
तुत्वप्रकल्पनं कचाःकलिंदजातीरतमा
लस्तोममेचकाः २॰ नाहित्तमालानांनेला
तिप्रायेयमुनातीरजत्वंहेतोरित्यहंतो॥
संभ्रवोक्तिःप्रौढोक्तिः संभावनंयु
दीत्थंस्यादित्यूहोन्यस्यासिद्धये यदिश
षोभवेद्वक्ताकथिताःस्युर्गुणास्तव २१
किंचिन्मिथ्यात्वसिद्ध्यर्थंमिथ्यार्थां
तरकल्पनं मिथ्याध्यवसितिर्वेश्यां

यथायेन्नवसज्जं वहन्न् २२ प्रस्तुत्नेवरार्थवा
क्यापर्थप्रतिविंवस्य वर्णानि लालितंनिर्गत्ते
नीरसैलमेषा किकीर्यन्ति २३ प्रकृत्तेप
मिरिशावर्णानीयं वाक्यापर्थमिवर्णयित्वा
तत्सदृशस्यकरूपविद्प्रस्तुतवाक्यार्थ
स्यवर्णानिलालितं यप्पाकप्यंचिद्दाद्दि
रायसमाप्तन्नतत्कालोपेक्षितप्रतिनिर्वृ
ननायकानरासक्तनायकानयनार्थस
खीवृत्तयायेनकामांनायिकामाछियसखी
नमापारप्रतिविंबभूतगतजलसेनवंधार

पत्र-सं· २८

वरायितिस्म उत्कंठितार्थसिद्धिर्यत्त्वं विना १
हृर्यसि तामेव ध्यायते तस्मै निस्पृहासेवा
हूतिका २४ वांछितार्थाधिकार्थस्य संसिद्धि
प्रप्रहर्षं दीपमुद्योतयेयावत्तावदम्बुदि
तो रविः २५ यत्नादुपायसिद्धयर्थात्साद्गा
ल्लाभः फलस्य च निर्जनो यद्यीमूलनै
स्वनत्तात्साद्दितोनिधिः २६ चेतप्रहर्षए
स्तानुव्रजते इष्यमाणाविरुद्धार्थसंप्राप्ति
स्तविषादन दीपमुद्योतयेयावत्तावन्निवा
राएकस: २७ एकस्य गुणदोषाभ्यामल्ला

सोऽन्यस्य तौ यदि अपि मां पावयेत्तस्मात्पवी

स्नात्त्वेत्तीति जाह्नवी २८ काठिन्यकुच

योः स्रस्रवा छत्यः पादपन्नयोः विनिंद

त्तिविधाता रत्नकूटीघरिषोष्वित्तः २९

तदभाग्यघतस्यैव यद्वाषश्रयान्निसज्जन

लाभोयमेव भूपालसेवकानान्तवेघ घः

३० कस्यचिद्गुणोनान्यस्य गुणो दोषस्य

दोषोगुणोन्तदोषो दोषसाम्यगुणो वायत्तत्रव

ार्यन्तिस उल्लासः तत्र द्वितीया क्रमा यस्यादा

हरणं द्वितीयश्लोको द्वितीयस्य तृतीयश्लो

25

क्र·लं· कपूर्वैस्तिराद्धैः तृतीयवतुर्थयोः नत्राघेस
२५ नोमिमहात्म्यगुणोनगंगा यांपावयान्तिगुणाः
राज्ञधात्रीयुपलायमानारित्नाकरीकृदगत
धावतपरिपंथिमा विमदोषेत्तापदयोः
काठिन्यममरूच्छायाव्यर्थकुचयोस्तत्क्षुष्टेवि
धात्रर्निर्घित्वदोषः सज्जनमाहिमगुणोनि
धनस्तनदना प्रयतं दोषः राज्ञः क्रूरता
दोषेतसेवकानावर्धविना निर्गमीगु
णोदार्शितः ताभ्यांमेयदि नस्यात्ता
वत्तालक्षितिस्तदा स्वल्पमेवाप्नुलभनेष

२५

यदि

स्पंयद्राप्याप्यापिसागरं ३१ मीलंतिष्ठ्यानि
काहानिरम्टनपुतेः ३२ दोयस्याभ्यर्थना
नुष्ठातयेवगुरा दर्शनान्न विपदः संत्तनः
शप्नुयान्तु संकीर्त्यन्ते हरिः ३३ लेशः।
स्याद्दोषगुणयोर्गुरादोषत्वकल्पने श्रा
खिलेषु विहंगेषु हतस्वच्छंदचारिषु षु
कपंजरवंधस्तेमगुणारागिरांफलं ३४
राज्ञो बहुमतो विडाषिपुत्रो चिरं राजधान्याः
प्रवसतिनदर्शनात्कुडकस्यमेहस्यस्यपि
ठवयेनमप्रस्तजनप्रशंसारूपंतत्वोद्याग्रे स्त

छ.लं. रविहंसानामवक्त्रकृत्तदोधकस्य स्वच्छंद चरणा
२६ नुकूलेनयागुणात्यच्छिन्नीयाकुर्ष्मकेमधुरभा
षित्वस्य गुणास्य पंजरवंधहेतत्तयादो
घत्वकल्पितं स्वच्छ्या पर्यस्तवतंमुद्राग्रहका
नार्थ्यपरैः पदैः नितंवगुर्वीत्तिरूपाणीष्वग्य
मविपुलाचसा ३५ मविपुलानामछंदः
कमिकंप्रकृतात्यर्थानान्यासंरत्नावलीवि
दुः चतुरास्यः पत्तिर्लब्धम्याः सर्वज्ञस्त्वम
हीपते ३६ नकुलः स्वगुणात्यागाद्दत्त
दीयगुणाग्रहः पद्मरागायतेनाप्तामौक्ति

कंत्ते घरत्त्विषा ५७ पुनः स्वगुणसंप्राप्तिः
पूर्वरूपमुदाहृतं हरकंठांशुनीलोपि श्रीव
त्त्वषशासासितः ५८ पूर्वावस्थानुवृत्ति
श्च विकृते सति वस्तुनि दीपेनिर्वासितेऽ
प्यासीत्कां चीरत्नैर्महन्महः ५९ चका
रः पूर्वरूपमितिलक्ष्यानुवंगार्थः संग
तान्वगुणानगीकारस्याकुरत्तकुरणं वि
संवादिगिरीशाभांश्चिनीतानिहितो पिनारन्यासि
६० प्राकसिद्धस्वगुणोत्कर्षो नुगुणः
परसंनिधेः नीलोत्पलानिदघ्तेकटाक्षे

२७

श्री·लं·
२७

रत्ति नीलत्ते ४२ मीलित्तं यद्दिसाहश्याङ्गे
दृष्ट्वनलभ्यत्ते रसोन्नालाद्दिलाद्दायाम्भ्र
रसोसहजारुरसो ४२ सामान्यंयद्दिसा
दृश्याद्दिशेषेनोपलभ्यत्ते पद्माकरप्र
विसृतानां भ्रमरवनालद्विरूभुवां ४३ भे
दुवाशिवमयोः सूत्तिभिन्मीलित्तविशेष
को हिमाद्रिन्वद्गुश्रोमगनकुरा: श्रीनेन
जानत्ते ४४ लाद्दितान्यदनैचद्रेपद्मानि
वनरवानिच ४५ किंचिद्दाहूनसाहि
तस्याद्दृकोत्तरमुत्तरं यत्रासौवत्तसीमां

२७

यत्त्रैवं स्तनरासरित्तु ४६ सरित्तरसामा
र्गेप्सुं तत्त्रानितं कामयमाना याउत्तरमि-
दं वेतसी कुंजेस्या छंद्याभित्याकूतं प्रश्नो
त्तरं तत्रामित्रमूनं चित्रकूव्यते केदार
पोषरता सन्ताः के खेटाः किं चलं वयः ४७
दारारता पोषरतारन्ताः के इति प्रश्नः के
दारस्य पोषरता रता इति न देवोन्त
रं के खेटाः खे चरा इति किं चलमिति वयः प्र
श्नोत्तरमेकमेव वय इति पादितया यौवनं चे
ति चित्रं स्तूलं परा शायाभित्ते तरसा कूतवे

अ॰लं॰ स्थितं मयि पश्यति साकेशैः सीमंतमारोपमा
२८ वसानेन ॥ ४८ पिहितं परवृत्तांतं ज्ञात्वा सा
कृत्वैवस्थितं प्रियेण गृहागतेन प्राप्तः कोऽत्तात
ल्पमकल्प यत्नः ॥ ४९ व्याजोक्तिरन्यहेतू
दाकार क्त्या यदाकारोपगोपनं सखि पश्य गृहाराम प
रागैरसि भूषिता ॥ ५० कक्ष्ये चौर्यरतनिकुंज
संकेत [illegible] लग्न धूलीजाल स्वगो
पनं गूढोक्तिरन्योद्देश्यं चेदन्यप्रतिकथ्य य
ल्पते [illegible] परजे [illegible]
रत्नकः ॥ ५१ [illegible]

मीविज्ञाप्यीनिनदेवतदृत्यंकेवित्कृतिष्लोषे
गोच्यन्तेचेत्सागढ़ौक्तिः वृयेत्युदाहरणां२
हपरकलत्रमुपभुंजानंकामुकंप्रतिवृत्तकव्यं
परलेवेसस्यानिभद्रयंतमुल्लाराकांचित्स
मीपेचरंतांनिर्दिश्यकंप्यते विश्वतोक्तिः
श्लिष्टगुणांकवितादिःकृतयदि व्यापे
हिपरदेत्रादित्तिवाक्तिसस्तवने युक्तिः
पराभिसंधानक्रियायामर्मगुह्ये ख्या
मालिखतीदृष्टान्यंचवः पोष्यकरोलि
खत्र पर मत्रपुष्पचापलेखनक्रियया

मू·लं· मदन्तोमयालिखितइतिस्वमर्मप्रकाशना
२८ यपरंकंचनंकृतं लोकप्रवादानुक्तानिलोको
क्तिरितिभण्यन्ते सहस्वकान्तिचिन्मासाप्री
लायित्वाविलोचने ५४ छेकोक्तिर्यत्रलोको
क्तिः स्यादर्थान्तरगर्भिता भुजंगएवजानी
तेभुजंगचरणौसखे ५५ केनापिकस्या
पिवृत्तांतेएष्टेसमीपस्थमन्यंनिर्दिश्या
युमेवतस्यवृत्तान्तंजानातीत्युक्तौ वत्तोभु
जगएवेत्यादिलोकोक्तिः यथ्यायंधनार्ज
नादिव्यापारेष्वस्यसहचारीतथ्यारहस्य

यनंगव्यापारे इति मर्मोद्घाटनगर्भिता
वक्रोक्तिः श्लेषकाकुभ्याम् परार्थत्वक
ल्पनं मुंचमानंदिनं प्राप्तं नेह नंदी हरांतिके
५६. मातं मुंच प्रभाता रात्रि रित्यभिप्रायेणा
दिनं प्राप्तमामुंचेत्यपर्यांतरं श्लेषेणापारि
कल्पितं स्वभावोक्तिः स्वभावस्य जात्या
दिस्थस्य वर्णनं कुरंगैरुत्तरंगाक्षैः स्तब्ध
कर्णैरुदीक्षितं ५७ भाविकं भूतभव्या
र्थसाक्षात्कारस्य वर्णनं अहं विलोका
येद्यापि युध्यंते त्रासुराः ५८ स्यान

30

अ·लं· भीयरात्तोद्भावनपरमिदं उदात्तमृद्धिश्च
२· रितं श्लाघ्यं चान्योपलक्षणं सानौ यस्या
भवद्युद्धं तद्धूर्जटिकिरीटिनोः ५९ अत्यु
क्तिरद्भुतातथ्यशौर्यौदार्यादिवर्णनं
म् त्वयि दातरि राजेन्द्र याचकाः कल्पशाखि
नः ६० निरुक्तिर्योगतो नाम्नामन्यार्थ
त्वप्रकल्पनं ईदृशैश्चरितैर्जाने सत्यं दो
षाकरो भवान् ६१ प्रतिषेधः प्रसिद्धस्य
निषेधस्यानुकीर्तनं न द्यूतमेतत्कितव
क्रीडनं निशितैः शरैः ६२ द्यूतेत्तवप्राग

२·

लस्यं नवकूरकृत्युपहासो निषेधाचार्यः सि
ङ्कस्येव विधानं यत्तदा कुर्विद्यलंकृतिं पं
चमोदञ्चने काले कोकिलः कोकिलो भव
न् ६३ कोकलस्य कोकिलत्वम धुत्तरपं
चमधात्विशालितं कुसकलजनहृदयं
हेतोर्हिलमत्तासाङ्कवर्णानि हेलरुच्यते
असावुदितिशीतापमनि छेदायस्फ
वा ६४ हेलहेलमत्तो रैकरहेलंकोचिद्युव
ते लक्ष्मीविलासविडुष्यांकेवदावेटर
कप्रभोः ६५ रस्यंशामलंकारालदायि

3)

अ॰ लं॰ त्वानिदर्शिताः प्राचामाधुनिकानांचमत

३९ मालोच्यसर्वत्रैः ६६ एषामुदाहरणांत्तरा

णिकुवलानंदे दृष्टव्यानि इत्यप्पयदीक्षितकृतौ कुवलयानंदे समाप्तः समाप्तश्चायमर्थालंकार:

रः संवत् १९८५ वैशाखवदि ७ बुधे ब०

लिखितं ७० साधुरामपरामजिन्दू शुभं॰

काव्येगुणदोषाः

ॐ नमो गणपतये अथ क्रमेण सत्कीर्त्यै
स्वर्गसोपानपंक्तये परिहार्यान्तो दोषां
स्तानेवादौ प्रचक्ष्महे १ अनर्थकं श्रुतिक
टु व्याहतार्थमलक्षणं स्वसंकेतप्रक्लृप्ता
र्थमप्रसिद्धमसंमतं २ ग्राम्यं यच्च प्रजाय
तच्छन्दतन्न प्रयुज्यते क्वचिद्दृष्टाञ्च विद्वद्भि
रेते नाम पदे दोषाः ३ अस्तत्तेनुपयुक्तं
यत्तदनर्थकमुच्यते यथा विनायकं व
देलं वोदरमहं हि तु ४ अत्र हि तुशब्दो पा
दपूरणमात्रत्वादनर्थको लंबोदरमिति विन

ग्र· लं·

३२

न

शेषरास्यवाच्यदीक्ष्मणावादार्थकां यत्र
तुहष्टिंडियाघाद्विस्त्रिवारं प्रयुज्यते तत्र न
दोषः यथा ५ गच्छागच्छ भोमित्रेति सर्पः स
र्वेयमग्रेत्रवेत्तिव निस्वरादरमत्यत्तं बु
धैः श्रुतिकटु समस्तं एकाप्य मनसामन्य
त्वश्लेषानिमित्तायथा ५ घात्वितिवक्तव्य
व्येस्त श्लेषतिश्रुतिकटु व्याहतार्थयदिश्ला
घ्यैवाधकार्यतिरार्थ्रमं रत्तस्त्वमेवमूर्पा
लम्भत्तलोपहृत्तोयथा ६ भूत्तलस्याप
कृत्ताभुपकारहत्ती श्लाघ्यस्यबाधकमथ्यति

रं भूत्ता तं लोक कृतौ लो पकरशा इति पाद्वशा
स्त्वावि कृद्व्यत्त दलनराम्पत्यते मानितीमा
नदलतायर्येदु विजयत्यसौ ७ मत्रपर
स्मै पदमयुक्तां विपूर्वस्यजयतेरात्वनियात
मान् स्वसंकेत प्रकृष्ठार्पने पार्थांतरवा
चकं यथाविभाति शैलोयं ७ ष्यितेवानर
ध्वजैः ८ मत्क्वानरध्वजशब्देनार्जुन
नः संकेत्तितोवत्सलनस्तु पांडवलभ्यत्त य
स्यनास्ति प्रसिद्धिल्लद प्रसिद्धविरुद्धर्यथा रा
जेंद्रभवतः कीर्तिभ्रांतरोहंतिवारिधीन् ९

33

हंतिर्गत्यर्थत्वं सिद्धमप्यप्राप्तिरूपं प्रयुक्त
मप्यर्थमाख्यातं यत्र सर्वज्ञसंमतं कुसुम
तं तमोंभोजं लालयंत्यप्रभवो रवेः १० अं
भसो जायत इति पंकप्रतिपादने प्रयुक्तोऽपि पं
भोजशब्दः कमले रूढत्वादन्यत्रासंमतः ।
यदत्रानुचितं त्वाच्छिन्नं च ग्राम्यं स्मृतं यथा
छादयित्वा सुरान्पुष्पैः पुरो धान्यदिवा
म्यहं ११ पुष्पैरभ्यर्च्य बलिं ढौकयामीति
वक्तव्ये ईदृशं वचो ग्राम्यमिति परस्त्वा
कत्वाद्धाकस्य न द्वोपाः संति तत्र हि प्र

परस्यास्तु ये वाकरे याखास्तान्नु महेवयं
१२ खंडितं व्यस्तसंबंधमसंमतम पूक्रमं
छन्दोरीतियतिभ्रष्टं दुसंधिवाक्यमसत्क्रियं
१३ वाक्यान्तरप्रवेशेन विछिन्नं खंडितं
मतं यथा पान्त्वसदा स्वामी यामिंद्रः स्तौ
ति वोजितः १४ पान्तु वो जिनहृन्ति वाक्यंय
मिंद्रः स्तौ स्तौति निवाक्यान्तरेणात्र खंडितं संब
धिपदद्वन्द्वे व्यस्तसंबंधमुच्यते यथा
घः संपदस्तात देयाज्जत्वा निर्वाहितां १५
अर्हत्तामाघस्तत्वा निरस्तात्वा जिनौघः संप

34

अ॰ लं॰ ३८

दं देयादिति हूरान्वयः शब्दार्थौ यत्र नक्र
लाविच्छिन्नाविवसंमतौ नदसंमतमित्या
कुर्वाकं वाक्यविशारदाः १६ मानसौकः
पत्रघानदेवासनविलोचनः नमोऽरिवु
विपद्धारि श्रियं दिशन्तु वो जिनः १७ मा
नसौकाः यः पत्रपद्मी हंसः स्यात् यस्य
देवस्य तस्यासनं कमलं तन्निभ नयनो
जिनः नमसोऽरिपुरर्कस्तस्य विपद्धारा
हुस्तदरेहरिः श्रियं लक्ष्मीं दिशन्तु अक्षरा
वहवो ऽर्थस्तत्वलयः अपक्रमं भवेद्यत्र ग्रासि

३८

क्रमलंघनं यथाभुत्काक्षजनस्तानो गुरून्
देवांश्च वंदते १८ स्नात्वा देवानर्चयित्वा
गुरून्नत्वा भुंजीत वेदितिक्रमो लंघितः ष
दस्थापत्रविक्रयवत्रंदोभस्तं हितघृष्या
सजुयान्ति जिनपतिः परब्रह्मभेलानिधिः
१९ अनुस्मि प्रथमाप्राप्तिगणाकरणा
चक्रदोभस्तता वक्रेनाघान्नसौस्यानामि
त्रितनिषेधान रीतिमभ्रमनिर्वाहीयत्
रीतिर्भविघष्या जिनोजयन्ति सम्यग्मार्गविंदु
घमर्वंदितः २० असमासावेदमौमिभूयःस

35

अ॰ लं॰ भासांपांचालीरीतिः पदार्थविरतिप्रोक्तंकं व
३५ त्तिमधुबुधैर्यथा नमस्तस्मैजिनस्वामि
नेसदावेमयेहिते २१ अर्थनेदृश्यस्यातिः
मपादसंवधार्धतिश्रशः सत्कियापदही
नंयत्तदसत्क्रियमुच्यते यथाजसरस्वतोऽ
भ्यैःश्रीखंडदृर्युख्योःस्तवैः २२ पूर्ववर्त्त
यामिश्रीखंडगुरुयोगवलियामिस्तवैःस्तो
मीत्यादिक्रियाणामभावादसत्क्रियत्वं अप
का वार्थदोषः देशकालागमावस्थाद्रव्यादिषु
विरोधितः वाकेयस्थात्प्रतिवनश्रीयाद्विरोधिका

स्यांविना २३ प्रवेशश्चेत्त्रस्यस्फुटत्कटज्जराजी
स्मितदिशि प्रचंडमार्त्तंडे हिमकरासमानमा
नोयमनहसि जलक्रीडायांनमरुसरसिव
लाविपकुलंमदेनां धांविधं नृपसमग्रारपात्ते:
प्रशामितः २४ प्रग्रकालद्रव्यदेशावस्था
गमाविरोधाः क्रमाद्भन्नेयाः इतिदोषविव
निर्यकैरकलांकितमुज्ज्वलंसदाविबुधैः
कविहृदयसागरोत्थितममृतामिवास्वाद्यते
काव्यं २५ मदोवापि शाद्वाप्यौ प्रशस्य
तेनयोर्विना नातिदानीयप्यापरात्तिक्रमो

36

स्र·लं· भिव्यक्तये गुणानां १ औदार्यं समत्ता कांतिरर्थ
२६ व्यक्तिः प्रसन्नता समाधिः श्लेष ओजोप्यमा
धुर्यं सुकुमारता २ पदानामर्थचारुत्व प्र
त्यायकपदांतरैः मिलितानां यदाधानं तदौ
दार्यं स्मृतं यथा ३ गंधेभविभ्राजितधाम
लक्ष्मीलीलांबुज छत्र मपास्य राज्यं क्रीडा
गिरौ रैवतके तपांसि श्रीनेमिनाथोत्र चिरं च
कार १ बंधस्य यदवैषम्यं समता सोच्यते
नैभृषैः यदुज्वलत्वं तस्यैव सा कांतिरुदि
ता यथा ४ कुचकलशविसारिस्फारलो

वराय धारामनु वदन्ति यदं गा संगिनीहारवा
ल्लिः अत्र सह धाम्महिमानं त्वाम नन्यो पमे
यां कथय कथम हित्वे चेतसि व्यंजयामि
१ फलैः लघ्वाहारः प्रथममपि निर्गत्य
सदना दनासक्तः सौख्येष्वकाचिदपि पितृराज
न्मानि ह्रती तपस्यन् प्रांतेनन्द वनमवि
श्रीफल फलैरखंडैः खंडैं दोभिरमहन्
पादार्चनमसौ ७ यदनेयत्वमर्थस्य सा
र्धं व्याक्तिः स्वतायथ्या तत्सैन्यरजसा
लन्त्रे सूर्ये रात्रिरभूदिह दिवा ८ मदित्यथापि

37

अ॰ लं॰ कर्त्तव्यत्वसक्तिः सोऽज्ञाने यथ्या कल्पद्रुमा
३७ द्वामाति वांछितार्थप्रदो जिनः ८ संस
माधिर्यदान्यस्य गुणोन्यत्र निवेश्यते
यथ्या भ्रुभिररिस्त्रीणां राज्ञः पल्लावितं यथा धौः
९ पल्लावितत्वं वृत्तगुणो यशासिनि वे
शिनः श्लेषो यत्र पदानिस्युः स्यूतानी
वपरस्परं ओजः समासभूयस्त्वं तमेघेव
तिसुंदरः १० भुजायस्य महीसहसहा
वरीभिर्वंतवरेऽमुः भुजावाहेली ऋत्तघर
णिभारं भुजवलं दसोऽमुष्ठि द्युर्मांकुरनि

करसंभा त्तुलकिता श्चमत्कारोद्रेकं कुल
शिखरिणास्तेपिदधिरे १२ समराजिर
स्फुरदरिनरेशकारिनिकरशिरःसरस
सिंदूरपूरपरिचयेनेवारुणीतकरतलो
स्वइति सरसापर्यपदत्वंयत्तन्मापुर्यमु
दोहतं मानिपूरारर त्वंयत्सौकुमार्य
मिदयं पा १३ फराममरिणकिरणाली
स्फुरत्वंचवन्निचोलः कुचकलशनिधान
स्याधिकाधिकारी उरासीविश्वद्धारस्फा
रतामुग्नितानः किमितिकरसरोजेकुंड

78

अ. लं.
३८

लीकुंडलिन्याः १४ अत्तापदीपंकजमराजि
रेवदेवत्वदीयः करवालएष नोच्चेदनेनन
छिवन्तामुखानिष्क्रया मायमानानिकपं
कृत्तानि १५ गुरोरभीभिः परिजेतोनिवद्ध
मुक्ताफलानामिवदाम रम्य देवीसरस्व
त्यपिकंठपीठे करोत्य लंकारतयाकवित्व
१६ इतिकाव्यगुणदोषाः किंचकको
नयनुप्रासोयमकं ध्वन्यलंक्रियाः यत्रा
गसंधितदूपेरनैर्वस्तुकल्पनया सत्या
प्रसक्तौसांद्वैतंताच्छित्रंवचित्रकंस्वयत्र १

३८

यत्राक्षरैरेव कर्णिकाकेसरदलादिकल्प
नया कमलछत्रचामरकलशशूलादि
कल्पनाभवति तच्चित्रं तच्चाकारगतिस्व
रव्यंजनभेदाच्चतुर्विधं प्रथमं कमलछ
त्रादि द्वितीयं गोमूत्रिकाणाजलहरणादि
स्वरैः स्वराभ्यां स्वरैर्वा स्वराश्चित्रं तृतीयं
यत्रैवं मात्राच्युतकबिंदुच्युतकादयस्त
भवन्ति स्वरत्रयादूर्ध्वं न स्वरचित्रं एकद्वित्रि
चतुर्व्यंजनैर्व्यंजनचित्रं तुर्यं वर्णा
च्युतकमप्यस्यैव भेदः चतुर्वर्गोपि न

अ॰लं॰ चित्रं निरोष्ठ्यादिकमप्यत्रैवांतर्भवितिश्च
२९ रत्नत्वादपरं वाच्यमुपादायोत्तरप्रदः अं
३९ गंभोजमुखेनाहयत्रवक्रोक्तिरेवसा
२ नाप्यमपूर्वोऽन्त्यांत्तिरगान्नवदा
सः कुचेोन्त्यं नकपयामिकलापि
नमिहमुखलालौयिवियेकोस्ति ३ नल
प्युत्यन्तरावृत्तिरनुप्रासः स्फुरकुलः अ
नत्यदः स्याच्छेकानांलाटानां नैप्यदुभ
सः ४ अलंकलंकशृंगारकरप्रसरोहल

२९

यां चंद्रचूडी शान्ति र्मल्लापमासि निस्पर्धा महेसि
५ स्तोस्ता विदो हत्वा दानवान्दानवद्विषा
नीतिं निष्के नम्रूपा लम्भरियम्भूस्तत्वपाकृ
ता ६ स्यात्पादपदवर्णाली मावृत्तिः संयु
ता युता यमकं भिन्नवाच्यानामादिमध्यां
तगोचरं ७ पादस्य पदानामन्तराराणां वा
स्यावृत्तिः पुनरुपादाने यमकं साद्विधा संयु
ताऽत्र तराले ऽन्तरपदहीना द्वितीया ऽत्र संयु
ता स्वरूपपरव्यवहिता पृथ्व्यादिगोचरं
मध्यगोचरमन्तगोचरमादिमध्यगोचरं
ह

स्व·सं· मध्यांतगोचरं आद्यंतगोचरं सर्वगोचर
४० मित्येवनानाविधं भवंति तदुदाहरणांक्ते
40 यं संपूर्णम्

इत्यर्थालंकारः समाप्तम्

नं. ७६.